

Działalność instytucji wydawniczych

na rzecz oświaty i edukacji
w XX i pierwszych latach XXI wieku

pod redakcją Iwonny Michalskiej
i Grzegorza Michalskiego

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Działalność instytucji wydawniczych

na rzecz oświaty i edukacji
w XX i pierwszych latach XXI wieku

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Działalność instytucji wydawniczych

na rzecz oświaty i edukacji
w XX i pierwszych latach XXI wieku

pod redakcją Iwonny Michalskiej
i Grzegorza Michalskiego

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2014

Iwonna Michalska – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Katedra Historii Wychowania i Pedeutologii, Pracownia Historii Oświaty
91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

Grzegorz Michalski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk o Wychowaniu
Katedra Historii Wychowania i Pedeutologii, 91-408 Łódź, ul. Pomorska 46/48

RECENZENT

Eleonora Sapia-Drewniak

REDAKTORZY WYDAWNICTWA UŁ

Danuta Bąk, Bogusława Kwiatkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Oficyna Wydawnicza Edytor.org

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Grzejszczak

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2014

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06525.14.0.K

ISBN (wersja papierowa) 978-83-7969-165-4
ISBN (ebook) 978-83-7969-694-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63, faks (42) 665 58 62

Spis treści

Wstęp	7
-------------	---

Część pierwsza

Wspieranie nauczycieli w pracy pedagogicznej i pomoc uczniom w edukacji

Adam Ruta – Działalność krakowskich oficyn wydawniczych na rzecz szkoły i edukacji w dwudziestoleciu międzywojennym	13
Grzegorz Michalski – Dla nauczycieli i uczniów. Działalność wydawnicza Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w latach 1921–1939	29
Jarosław Durka – Wybrane problemy z działalności wydawniczej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w dwudziestoleciu międzywojennym	45
Iwonna Michalska – Działalność wydawnicza Związku Nauczycielstwa Polskiego w zakresie czasopism dla dzieci i młodzieży w dwudziestoleciu międzywojennym	59
Monika Olczak-Kardas – Książki dla dzieci i młodzieży w ofercie wydawniczej „Naszej Księgarni” w latach 1921–1939	71
Edyta Wolter – Książki szkolne opublikowane w Wydawnictwie M. Arcta stosowane w praktyce dydaktyczno-wychowawczej w Drugiej Rzeczypospolitej	89
Urszula Wróblewska – „Biblioteczka Poradni Dydaktyczno-Wychowawczej przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego” jako forma pomocy dla nauczycieli szkoły powszechnej na Wileńszczyźnie i Nowogródczyźnie w II Rzeczypospolitej	97
Maria M. Siuda – Działalność wydawnictw pedagogicznych w Kielcach w latach 1955–2012 na przykładzie Wydawnictwa Pedagogicznego ZNP w Kielcach i Wydawnictwa MAC	113

Część druga

Kształcenie świadomości gospodarczej i politycznej

Elżbieta Magiera – Działalność wydawnicza polskiego ruchu spółdzielczego w okresie międzywojennym (1918–1939)	125
Krzysztof Jakubiak – Wydawnictwo i czasopismo „Droga” jako ośrodek kształtowania ideologii społecznej i wychowawczej sanacji w latach 1922–1937	145

Piotr Gołdyn – Rola „Zrębu” w zachowaniu spuścizny intelektualnej Sławomira Czerwińskiego ...	157
Justyna Gulczyńska – Wydawcy i kolporterzy pism drugoobiegowych dla młodzieży szkolnej w latach osiemdziesiątych XX w. w Polsce	167

Część trzecia

Propagowanie nauki i utworów literackich

Ewa Witkowska-Urban – Rola Wydawnictwa Łódzkiego Towarzystwa Naukowego w utrwalaniu i upowszechnianiu osiągnięć badawczych oraz doświadczeń edukacyjnych przedstawicieli łódzkiego środowiska naukowego	179
Ryszard Ślęczka – Działalność wydawnicza krakowskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk	195
Władysława Szulakiewicz – Wydawnictwo Adam Marszałek o twórcach nauki, kultury i polityki	205
Agnieszka Wałęga – Serie z zakresu nauk o wychowaniu w Wydawnictwie Adam Marszałek ...	213
Dorota Grabowska – Działalność Wydawnictwa Literackiego w upowszechnianiu literatury pamiętnikarskiej	223

Wstęp

Oficyny wydawnicze od początku istnienia miały swój niekwestionowany udział w rozwijaniu szeroko pojmowanej kultury. Należy tu wskazać z jednej strony wymierny dorobek materialny w postaci liczby ogłaszanych drukiem książek z różnych dziedzin życia i wiedzy, z drugiej – dorobek duchowy „budowany” poprzez kontakt czytelnika z tekstem. Zarówno w przeszłości, jak i współcześnie aktywność wydawnictw zazwyczaj koncentruje się na wybranych rodzajach piśmiennictwa, m.in. literaturze pięknej, popularnej, specjalistycznej, dla dzieci i młodzieży, choć zdarza się, że przedmiotem zainteresowania edytorów staje się systematyczne poszerzanie i wzbogacanie dotychczasowej oferty. Podobne tendencje można zaobserwować w odniesieniu do książek adresowanych do pracowników systemu oświatowego, uczniów, rodziców i opiekunów. Wydawcy albo skupiają się na twórczości pedagogicznej, albo w większym lub mniejszym stopniu traktują ją jako dodatek do prowadzonej już działalności. Należy podkreślić, że ich dorobek we wspomnianym zakresie pozostaje nadal w poważnej części niezany.

Kształtowanie się firm wydawniczych przypadło na czas niewoli, choć proces ten przebiegał odrębnie w każdym zaborze z uwagi na odmienne przepisy prawa obowiązujące w Rosji, Prusach i Austrii. Wspólną cechą na ziemiach polskich było częste łączenie roli wydawcy i księgarza albo wydawcy i drukarza. Oznaczało to, że księgarze, oprócz rozpowszechniania publikacji, stawali się też nakładcami, a drukarze podejmowali się zadań edytorskich. Zdarzało się i tak, że wydawca, księgarz i drukarz występował w jednej osobie. Taki model łączenia zawodów utrzymał się do końca drugiej wojny światowej. Obok księgarzy i drukarzy pojawiali się pomniejsi edytorzy, tacy jak literaci, uczeni, redakcje czasopism, stowarzyszenia, organizacje społeczne, tłumacze¹.

Okres międzywojenny otworzył przed instytucjami wydawniczymi nowe perspektywy funkcjonowania. W odrodzonym państwie polskim nastąpił ich znaczny rozwój. Z jednej strony kontynuowało swoje prace wiele oficyn powstałych jeszcze w XIX lub początkach XX wieku, z drugiej powstawały nowe. O ile uwarunkowania polityczne, które są tak istotne dla podejmowania wszelkiej niemal działalności, a w szczególności dotyczącej kwestii promowania słowa drukowanego, nie

¹ Por. M. Mlekicka, *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*, Warszawa 1987, s. 22–33; też, *Jakub Mortkowicz – księgarz i wydawca*, Warszawa 1974, s. 7–8.

sprawy już kłopotów, to na drodze do realizacji pełnych planów związanych z wielkością i strukturą produkcji wydawniczej stanęły głównie w pierwszym dziesięcioleciu analfabetyzm znacznej części społeczeństwa i niski poziom jego możliwości, a w latach trzydziestych kryzys ekonomiczny.

W Drugiej Rzeczypospolitej cały „przemysł” edytorski tworzyły zawodowe oficyny wydawnicze (polskie, żydowskie, ukraińskie i innych mniejszości narodowych) oraz nieprofesjonalne firmy wydawnicze (instytucje religijne, naukowe, polityczne, życia gospodarczego, oświatowe, zajmujące się kulturą, sportem i rekreacją oraz ochroną zdrowia)². Jak wyjaśnia Nina Kraško, „Nakładcy książek różnili się motywami działania. O ile dla profesjonalistów działalność wydawnicza stanowiła źródło utrzymania, o tyle dla pozostałych była zazwyczaj uzupełnieniem ich podstawowej aktywności, wspomagającym ją i propagującym”³.

Po 1945 r. wprowadzone przez komunistów zmiany w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym i w kulturze niezwykle silnie odczuły środowiska wydawców. Przedwojenne prywatne oficyny w swej większości, po krótkim okresie funkcjonowania, postawione zostały przez władze w stan likwidacji albo uległy nacjonalizacji, zaś pewna część nie wznowiła działalności ze względów osobistych właścicieli. Na ich miejsce otwierano nowe firmy centralnie zarządzane, powiązane z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą i ugrupowaniami satelickimi oraz administracją państwową. Tylko nieliczne, do których należały „Znak” i w mniejszym stopniu „Pax”, nie posiadały związku z władzami. Wszystkie instytucje edytorskie pozostawały pod nadzorem przewencyjnej cenzury, która dokonywana była początkowo przez Centralne Biuro Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (1945), następnie Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (1946) i wreszcie Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk (1981)⁴. Produkcja książek w Polsce Ludowej miała charakter wielonakładowy i w dużej mierze pochodziła z oficyn profesjonalnych. Podobnie jak w okresach wcześniejszych, aktywność nakładczą przejawiały również instytucje naukowe, związki i stowarzyszenia funkcjonujące w różnych strefach życia społecznego. Trzeba wspomnieć, że pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. zaczęły powstawać niezależne wydawnictwa, które drukowały pozycje z zakresu polityki, gospodarki, historii literatury poza cenzurą, określane najczęściej mianem „drugiego obiegu”, „podziemnymi” lub „poza zasięgiem”.

Przemiany ustrojowe, jakie zaszły w Polsce po 1989 r., doprowadziły do zniesienia cenzury i powstania wolnego rynku. Stworzone zostały tym samym podstawy do kształtowania się na innych aniżeli wcześniej warunkach rynku wydawniczego. Procesowi temu towarzyszyły zarówno bankructwa istniejących do tej pory firm, prywatyzacja instytucji państwowych, jak również bujny rozwój nowych oficyn edytorskich. Obecnie wśród wszystkich wydawców można wyróżnić: przedsiębiorstwa samodzielne (profesjonalne), których podstawowym przedmiotem działalności jest produkowanie książek przynoszące zysk; zakłady samodzielne

² N. Kraško, *Instytucje wydawnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2001, s. 5–9.

³ Tamże, s. 10.

⁴ Z. Zblewski, *Leksykon PRL-u*, Kraków 2001, s. 25.

(profesjonalne), wydające książki na zamówienie innych podmiotów; jednostki niesamodzielne różnych instytucji (profesjonalne), których celem jest publikowanie wyników prac przez nie prowadzonych; firmy (nieprofesjonalne) niezajmujące się na co dzień edytorstwem, ale okolicznościowo wydające książki; osoby prywatne, stające się edytorami z różnych pobudek, np. z powodu nieprzyjęcia ich tekstów do druku przez firmy zawodowe lub ze względów hobbystycznych⁵.

Zainicjowanie badań nad wkładem instytucji wydawniczych w okresie dwudziestolecia międzywojennego, Polski Ludowej i Trzeciej Rzeczypospolitej na rzecz oświaty i edukacji ma generalnie na celu przybliżenie, a niekiedy „odkrycie” edytorów zajmujących się tą problematyką, wyodrębnienie zarówno typów publikacji, jak i podejmowanej w nich szczegółowej tematyki oraz ukazanie miejsca tego typu wytworów w całości kształcie prac firm edytorskich.

Przekazywana czytelnikowi książka jest drugą z kolei publikacją z dwuczęściowego cyklu poświęconego instytucjom wydawniczym, których działalność przyczyniała się do rozwoju oświaty, edukacji i kultury. Mieszczą się w niej treści zawierające wyniki badań prowadzonych w tej dziedzinie nad ofertą księgarską w XX i w pierwszych latach XXI wieku. Wcześniejsza pozycja poświęcona została inicjatywom edytorskim podejmowanym na ziemiach polskich w XIX i początkach XX wieku⁶.

Niniejsza monografia, będąca zbiorem 18 artykułów, dzieli się na trzy części, których zakres wyznaczyła podejmowana problematyka. W części pierwszej, zatytułowanej „Wspieranie nauczycieli w pracy pedagogicznej i pomoc uczniom w edukacji”, znalazły się rozprawy dotyczące: działalności krakowskich wydawnictw na rzecz szkoły i edukacji w latach międzywojennych (Adam Ruta), zaangażowania Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w prace wydawnicze dla nauczycieli i uczniów (Grzegorz Michalski), problemów aktywności edytorskiej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w Drugiej Rzeczypospolitej (Jarosław Durka), działalności wydawniczej Związku Nauczycielstwa Polskiego dla młodych odbiorców w dwudziestoleciu międzywojennym (Iwonna Michalska), książek dla dzieci i młodzieży wydawanych przez „Naszą Księgarnię” w latach 1921–1939 (Monika Olczak-Kardas), książek szkolnych opublikowanych w Wydawnictwie M. Arcta (Edyta Wolter), „Biblioteczki Poradni Dydaktyczno-Wychowawczej przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego” adresowanej do nauczycieli szkół powszechnych w okresie międzywojennym (Urszula Wróblewska), działalności Wydawnictwa Pedagogicznego ZNP w Kielcach i Wydawnictwa MAC w latach 1955–2012 (Maria M. Siuda).

Część druga, nosząca tytuł „Kształtowanie świadomości gospodarczej i politycznej”, zawiera opracowania odnoszące się do: działalności edytorskiej polskiego ruchu spółdzielczego w dwudziestoleciu międzywojennym (Elżbieta Magiera), wydawnictw i periodyków „Drogi” jako ośrodka kształtowania ideologii społecznej i wychowawczej sanacji w latach 1922–1937 (Krzysztof Jakubiak), obszarów

⁵ S. A. Kondek, *Zagadnienia wydawnicze i księgarskie*, Warszawa 2010, s. 101–102, 105.

⁶ *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XIX i początkach XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2014.

działalności wydawniczej „Zrębu”, służących utrwaleniu spuścizny intelektualnej ministra Sławomira Czerwińskiego (Piotr Gołdyn), wydawców i kolporterów pism drugoobiegowych dla młodzieży szkolnej w latach osiemdziesiątych XX w. w Polsce (Justyna Gulczyńska).

Na trzecią część „Propagowanie nauki i utworów literackich” składają się artykuły podejmujące zagadnienia: znaczenia Wydawnictwa Łódzkiego Towarzystwa Naukowego w zachowaniu i upowszechnianiu rezultatów badawczych oraz doświadczeń edukacyjnych łódzkiego środowiska naukowego (Ewa Witkowska-Urban), prac edytorskich krakowskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk (Ryszard Ślęczka), aktywności Wydawnictwa Adam Marszałek w zakresie przybliżania czytelnikowi twórców nauki, kultury i polityki (Władysław Szulakiewicz), Wydawnictwa Adam Marszałek jako edytora serii z zakresu nauk o wychowaniu (Agnieszka Wałęga), działalności Wydawnictwa Literackiego w zakresie popularyzowania literatury pamiętnikarskiej (Dorota Grabowska).

Redaktorzy

Część pierwsza

**Wspieranie nauczycieli
w pracy pedagogicznej
i pomoc uczniom w edukacji**

ADAM RUTA*

Działalność krakowskich oficyn wydawniczych na rzecz szkoły i edukacji w dwudziestoleciu międzywojennym

Działalność wydawnicza w dwudziestoleciu międzywojennym była skoncentrowana przede wszystkim w Warszawie, gdzie funkcjonowała blisko połowa wszystkich profesjonalnych oficyn edytorskich (291), kolejne miejsca zajmowały: Lwów (78 firm), Poznań (47) i Kraków (46). Mniejszymi ośrodkami były: Wilno (16 oficyn), Łódź (14) i Katowice (11). W pozostałych 49 miejscowościach działało 87 firm¹.

Odzwierciedleniem tej sytuacji było terytorialne rozmieszczenie wydawców podręczników szkolnych w II RP. Największa ich liczba, co można prześledzić na podstawie spisów podręczników dozwolonych do użytku w szkołach powszechnych w latach 1920/21–1929/30, skoncentrowana była w stolicy kraju, kolejne miejsca zajmowały: Lwów, Kraków, Poznań, Łódź oraz mniejsze ośrodki (zob. tab. 1).

Kraków w tym zestawieniu, z liczbą wydawców wahającą się w poszczególnych latach od 7 do 12, znajdował się na trzecim miejscu. Wśród edytorów były zarówno firmy profesjonalne (Księgarnia Geograficzna „Orbis”, Księgarnia Towarzystwa Szkoły Ludowej, Księgarnia Fabiana Himmelblaua czy Księgarnia Daniela Edwarda Friedleina), jak i wydawcy indywidualni, którzy wydawali podręczniki własnym nakładem.

* Dr, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Wydział Filologiczny, Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa, Katedra Badań Książki i Prasy, 30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2.

¹ N. Kraśko, *Instytucje wydawnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2001, s. 35. Nieco inne wyliczenia poczynił M. Pieczonka w publikacji: *Firmy wydawnicze w Polsce w latach 1918–1939 (próba rejestracji ilościowej)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, Prace Bibliotekoznawcze V, z. 135, Kraków 1990, s. 41–56. Według niego na pierwszym miejscu pod względem liczby wydawców nadal była stolica, drugie miejsce zajmowały *ex aequo* Lwów i Kraków, a kolejne: Poznań, Łódź i Wilno.

Tabela 1. Rozmieszczenie terytorialne wydawców podręczników szkolnych w latach 1921–1930*

Miasto	Liczba wydawców
Warszawa	25–35
Lwów	12–17
Kraków	7–12
Poznań	3–8
Łódź	2–5
Tarnów	2–3
Katowice	1–4
Cieszyn	1–3
Wilno	1–2
Mikołów	1–2
Włocławek	1–2
Płock	1–2
Przemyśl	1–2
Kołomyja	1
Złoczów	1
Gdańsk	1

* Obliczenia własne na podst. wykazów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego: *Spis podręczników szkolnych dla szkół powszechnych siedmioklasowych na rok szkolny 1920/21*, Warszawa 1920; *Spis podręczników szkolnych dozwolonych do użytku w szkołach powszechnych na rok szkolny 1921/22*, Warszawa 1921; *Spis podręczników szkolnych dozwolonych do użytku na rok szkolny 1922/23* Rozporządzeniem Ministra Wyznań Relig. i Oświec. Publicznego L. 929/K z dnia 10 czerwca 1922 roku, wydanie drugie niezmienione, Warszawa 1922; *Spis podręczników szkolnych dozwolonych do użytku w szkołach powszechnych na rok szkolny 1923/24* Rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa 1923; *Spis podręczników szkolnych dozwolonych do użytku w szkołach powszechnych na rok szkolny 1924/25*, Warszawa 1924; *Spis podręczników szkolnych dozwolonych do użytku w szkołach powszechnych na rok szkolny 1925/26*, Warszawa 1925; *Spis podręczników szkolnych dozwolonych do użytku w szkołach powszechnych na rok szk. 1926/27*, Warszawa 1926; *Spis podręczników szkolnych dozwolonych do użytku w szkołach powszechnych na rok szk. 1927/28*, Warszawa 1927; *Spis podręczników szkolnych dozwolonych do użytku w szkołach powszechnych na rok szk. 1928/29*, Warszawa 1928; *Spis podręczników szkolnych i środków naukowych dozwolonych do użytku w szkołach powszechnych na rok szk. 1929/30*, Warszawa 1929.

Procentowy udział podręczników szkolnych wydawanych w Krakowie w całym dorobku krajowych oficyn wydawniczych w tym zakresie nie był wysoki. W latach 1920–1930 odsetek ten wahał się od 3,17% w roku szkolnym 1920/21 do maksymalnie 5,19% w roku szkolnym 1924/25; średnio wynosił 4,22%. W liczbach bezwzględnych spisy odnotowywały od 6 (1920/21) do 20 tytułów (1929/30) „krakowskich” podręczników i książek metodycznych dla nauczycieli, przy ogólnej ich liczbie 189–482².

² Obliczenia własne, źródło: zob. przypis pod tabelą.